

**Dorota Paśko**

Uniwersytet Mikołaja Kopernika  
Toruń

## LEKSYKALNE I SYNTAKTYCZNE ELEMENTY ROSYJSKIEJ GWARY W POLSZCZYŹNIE STAROBRZĘDOWCÓW Z GABOWYCH GRĄDÓW I BORU

Rosjanie mieszkający w dwóch wsiach powiatu augustowskiego, tzn. w Gabowych Grądach i Borze, są potomkami staroobrzędowców, którzy w drugiej połowie XVII wieku nie przyjęli reform patriarchy Nikona i odłączyli się od Cerkwi prawosławnej. Z powodu prześladowań uciekali w głąb Rosji lub za granicę [Zielińska 1996: 9].

Przodkowie staroobrzędowców zamieszkających w Polsce przybyli z ziemi pskowskiej i nowogrodzkiej, co zostało ustalone przez Irydę Grek-Pabisową [Grek-Pabisowa 1968: 12]. Ich macierzysta gwara należy do grupy środkowowielkoruskich gwar akających, tzw. grupy pskowskiej [Grek-Pabisowa 1968: 167].

W 1998 roku badania nad gwarą staroobrzędowców w ośrodku augustowskim zostały podjęte przez grupę studentów i doktorantów z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika pod kierownictwem prof. Stefana Grzybowskiego. Materiał badawczy gromadzony był w latach 1998–2009 w trakcie ekspedycji dialektologicznych w postaci nagrań rosyjskiej gwary i polszczyzny, ankiet socjolingwistycznych i obserwacji językowych. Tematy wywiadów dotyczyły historii staroobrzędowców, religii, kultury, obyczajów i tradycji, wydarzeń wojennych, życia codziennego, pracy (pracy w gospodarstwie), życia na wsi i rodziny – miały charakter swobodnej rozmowy z informatorem<sup>1</sup>. Badaniami zostali objęci przedstawiciele wszystkich pokoleń staroobrzędowców<sup>2</sup>.

Staroobrzędowcy na co dzień używają rosyjskiej gwary i języka polskiego, w zależności od sytuacji komunikacyjnej. Przedstawiciele starszego pokolenia w codziennej komunikacji, w rozmowach z rodziną i sąsiadami posługują się rosyjską gwarą, dla nich gwara jest językiem prymarnym, a językiem sekundarnym – język polski. Natomiast wśród przedstawicieli średniego i młodszego pokolenia w rozmowach z sąsiadami i rodziną pojawia się i język polski, i rosyjska gwara. Obserwuje się

---

<sup>1</sup> Staroobrzędowcy mają świadomość, że ich gwara i obyczaje stopniowo zanikają, dlatego też większość z nich chętnie udzielała wywiadów, godząc się na nagranie.

<sup>2</sup> Starsze pokolenie obejmuje informatorów urodzonych do 1950 roku, średnie – urodzonych w latach 1950–1975, młodsze natomiast urodzonych po 1975 roku.

stopniowe wypieranie rosyjskiej gwary przez polszczyznę. Proces wypierania gwary nie przebiega u wszystkich w jednakowym tempie.

Pod wpływem polszczyzny dokonuje się transformacja rosyjskiej gwary w swobodną polsko-rosyjską hybrydę językową. Zmiany leksykalne i składniowe wynikające z wpływu polszczyzny widoczne są nawet w najprostszych wypowiedziach sformułowanych w rosyjskiej gwarze. Wpływ języka polskiego na gwarę zauważa się szczególnie w procesie bezpośredniego zapożyczenia leksemów (np. *śv'etl'ic'ovaja*<sup>3</sup> 'świeclicowa', *samax'ot* 'samochód', *lad'ufka* 'łodówka', *budav'atsa* 'budować się', *zgaž'atsa* 'zgadzać się'), kalkowania (np. *pr'imarask'i* – prefiks *pr'i-* dodany pod wpływem polskiego *przymrozki*), a także częstej zmiany kodu (np. Kad'aści m'ożna b'yla żyć, v'yxavać żeć'ej, p'ać m'eł: čet'yr'e d'očk'i i s'yna. *I na mieszkanie książeczki systematycznego oszczędzania założył i wszystkie mieszkają*. Dast'al'i kvarč'iry).

Z analizy materiału wynika, że nie tylko rosyjska gwarą podlega wpływowi polszczyzny, ale także polszczyzna staroobrzędowców nie jest wolna od wpływu rosyjskiej gwary. W polszczyźnie staroobrzędowców zjawiskami najwyraźniej odzwierciedlającymi wpływ rodzimej gwary są: zmiany w zakresie systemu leksykalnego (zapożyczenia, kalki, wstawki), zmiany w zakresie systemu fleksyjnego<sup>4</sup>, zmiany w fonetyce (akanie, zmiana akcentu).

Celem niniejszego artykułu jest bardziej szczegółowe omówienie leksykalnych i syntaktycznych elementów rosyjskiej gwary w polszczyźnie staroobrzędowców z Gabowych Grądów i Boru. Polszczyzna staroobrzędowców jest zróżnicowana pokoleniowo, wpływ gwary widoczny jest głównie w mowie starszego pokolenia<sup>5</sup>. Polszczyzna średniego i młodszego pokolenia jest w zasadzie wolna od wpływu rodzimej gwary, przede wszystkim dlatego, że to język polski jest dla nich językiem o wyższym prestiżu, a znajomość gwary jest słaba.

Gabowe Grądy i Bór znajdują się w otoczeniu mazurzących gwar suwalskich. Z analizy materiału językowego wynika, że staroobrzędowcy z ośrodka augustowskiego nie przejęli z gwar suwalskich mazurzenia. Mieszkańcy tych wsi mogą czerpać elementy językowe z polszczyzny ogólnej i polszczyzny gwarowej.

Polszczyznę staroobrzędowców badała Anna Zielińska, czego owocem jest praca *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce* (1996), a także artykuły [Zielińska 1992, 1994].

Wpływy gwary na polszczyznę staroobrzędowców w sferze leksyki polegają na wielu zróżnicowanych zjawiskach o nieściślych granicach, poczynając od cytatów, rosyjskich wstawek, zmiany kodu, po zapożyczenia, kalki i hybrydy. Przełączanie kodu z języka

<sup>3</sup> Do zapisu przykładów pochodzących z rosyjskiej gwary została zastosowana uproszczona transkrypcja fonetyczna.

<sup>4</sup> Zmiany w zakresie fleksji imiennej i werbalnej opisałam w artykule *Wpływ rosyjskiej gwary na system fleksyjny polszczyzny staroobrzędowców w ośrodku augustowskim*, „LingVaria”, 2009, 2(8), s. 133–139.

<sup>5</sup> Badaniami objęto polszczyznę przedstawicieli starszego pokolenia staroobrzędowców (zanalizowano mowę 14 informatorów).

polskiego na gwara rosyjską jest częstym zjawiskiem. Według Zielińskiej zmiana kodu zależy od zmiany w kontekście sytuacyjnym, ale może również nastąpić bez wyraźnie określonych przyczyn [Zielińska 1996: 145]. Przełączanie kodu to swobodne przechodzenie z jednego języka na drugi (z języka polskiego na rosyjską gwara). Przedstawiciele starszej generacji staroobrzędowców w trakcie rozmowy w języku polskim często w tekst polski wplatają pojedyncze cytaty, leksemy gwarowe, zdanie lub nawet kilka zdań sformułowanych w rosyjskiej gwarze. Przełączanie kodu, jak pokazują poniższe przykłady, nie zawsze dokonuje się pod wpływem elementów kontekstu sytuacyjnego: partnera, tematu, miejsca rozmowy, często jest zupełnie nieświadome, np.:

1. Jak nie będzie z nas polepszenia, tylko to pogorszenie, to *Bóg istr'eb'it vsix m'użeskyj płot*. Wszystkie męże mają poumierać, mężczyźni.
2. Tak sama to by nie miała czego tam jechać, tam można *p'opaść k tak'im l'użam, rospuśnik'i* i w telewizorze pokazywali niedawno jakoś, że przyjeżdża niby do Polski taka i jadą niby legalnie robić.

W wypowiedziach staroobrzędowców sformułowanych w języku polskim następuje również cytowanie rosyjskich wypowiedzi, czyli dokładne w intencji przytoczenie cudzych słów, np.:

1. Jedna się śmiała i mówiła: *mušč'yna nie žal'ejet ź'eći*.
2. No i mówi: *Iv'an, kań'a pr'iv'eż'i*.
3. On mówi do mnie: *syn'ok pakaż'y spr'afku*, do mnie, że metrykę ślubu, a ja mu metrykę urodzenia.

Obok zmiany kodu i cytatów bardzo często występują wtrącenia z rosyjskiej gwary. Wtrącenie (wstawka językowa) jako rezultat interferencji staje się początkowym etapem procesu zapożyczania jednostek leksykalnych. Jako wstawki z rosyjskiej gwary do polszczyzny staroobrzędowców traktuje się elementy rosyjskie, które wplatanie są w wypowiedź sformułowaną w języku polskim nieregularnie i nieświadomie, pozostają one w związkach syntaktycznych z pozostałymi składnikami wypowiedzenia. Najczęściej są skutkiem nieznaności ich polskich ekwiwalentów. Zazwyczaj są związane z konkretnymi realiami. Są to nazwy z dziedziny religii (nazwy ksiąg, świąt, obrzędów, ikon świętych) i kultury (nazwy potraw, czynności dotyczących budowy łaźni), wplatanie w polski tekst często nieświadomie, np.:

### Nazwy związane z religią występujące w wypowiedziach sformułowanych w języku polskim:

1. *b'aśni jerasal'imsk'ije* 'wieże jerozolimskie',
2. *Boj ać'ec* 'Bóg Ojciec',
3. *Čas'ovnik* 'księga liturgiczna używana podczas codziennej i świątecznej modlitwy',
4. *Čas'y* 'nabożeństwo odprawiane w niedzielę rano',
5. *dj'aval* 'diabeł',

6. *Dux sv'at'oj* 'Duch Święty'
7. *yosp'ož* 'Bóg',
8. *xat'at* 'ubranie w rodzaju czarnego płaszcza, który nakłada się zmarłemu mężczyźnie',
9. *Xr'ist'os rab b'ožyj* 'Chrystus, sługa Pański',
10. *Xr'ist'os vaskr'es* 'Chrystus zmartwychwstał',
11. *Jerusal'im* 'Jerozolima',
12. *Jo'an Pr'edot'eča* 'Jan Chrzciciel',
13. *Kan'onj, kan'ońiki* 'nazwa hymnów religijnych',
14. *Kr'asnaja sub'ota* 'Wielka Sobota',
15. *kr'yłus* 'miejsce w molennie, gdzie stoi nastawnik i kobiety, które śpiewają',
16. *l'ešinka, l'estofka* 'różaniec służący do określania liczby odmawianych modlitw czy pokłonów',
17. *l'adan* 'kadzidło',
18. *mal'eb'eń, mal'ebny* 'nabożeństwo skierowane do konkretnego świętego',
19. *M'ixaj'il arx'ang'eł* 'archanioł Michał',
20. *panam'ar'* 'kościelny, sługa w molennie',
21. *P'etr'oška* 'nazwa postu przed świętem Piotra i Pawła',
22. *p'oxarany* 'pogrzeb',
23. *Pr'eabraz'eńije* 'Przemienienie Pańskie',
24. *Pr'ešvat'aja Boyur'ožica* 'Najświętsza Bogurodzica',
25. *Psalt'yr* 'psalterz',
26. *saraf'an* 'ubranie przypominające długą białą koszulę, którą nakłada się zmarłej kobiecie',
27. *s'avan* 'całun przypominający długi biały worek, w który owinięte jest ciało zmarłego',
28. *Sv'ač'icel N'ik'ola* 'Święty Mikołaj',
29. *Ušp'eńije Boyor'ožicy* 'Zaśnięcie Bogurodzicy, święto Matki Boskiej Zielnej',
30. *Vazdv'iz'eńije kr'est'a yasp'od'na* 'święto Podwyższenia Krzyża',
31. *Všen'očnaja* 'nabożeństwo odprawiane w noc Zmartwychwstania Pańskiego'.

### Nazwy związane z kulturą i tradycją występujące w wypowiedziach sformułowanych w języku polskim:

1. *bl'in'y rastvar'anyje* 'bliny rozczyniane',
2. *p'ask'i* 'bułki drożdżowe pieczone na Wielkanoc',
3. *p'yšk'i* 'postne kluski z makiem',
4. *stup'a* 'drewniane naczynie służące do ubijania gotowanych ziemniaków',
5. *kač'ak* 'górna część stępy służąca do ubijania gotowanych ziemniaków',
6. *sk'ancy* 'bułki drożdżowe z twarogiem',
7. *b'ajna* 'łaznia parowa',
8. *patałk'i* 'półki w bani',
9. *v'eńik, v'eńiček* 'miotła z gałązek brzoźowych z liśćmi używana do smagania się w bani',
10. *kaščun'y* 'psoty, które młodzież robi dla zabawy w dzień przed wigilią'.

Pod wpływem gwary rosyjskiej do polszczyzny staroobrzędowców przenikają nieznanne leksemy, które podlegając asymilacji, przekształcają się w zapożyczenia. Proces zapożyczenia słownictwa jest ściśle powiązany z procesem interferencji językowej. Zapożyczona jednostka leksykalna z czasem ulega różnym rodzajom adaptacji. Jednostki leksykalne zapożyczone z rosyjskiej gwary do polszczyzny staroobrzędowców podlegają adaptacji morfologicznej, czego skutkiem jest zastępowanie gwarowych końcówek fleksyjnych polskimi (ich odmiana zostaje podporządkowana paradygmatowi polskiemu), np.:

1. *ćerp'el'ivy* 'cierpliwy',
2. *po grażd'ańsku* 'po obywatelsku',
3. *sub'ota*, *v sub'ote* 'sobota',
4. *tołk'ovać*, *ja tołk'uje* 'tłumaczyć, objaśniać'.

W polszczyźnie przedstawiciele starszego pokolenia staroobrzędowców funkcjonują również kalki, będące swoistymi kopiami rosyjskich wzorców, i hybrydy językowe. Za kalki językowe uważa się rodzime leksemy, które oddają budowę i znaczenie obcych wzorów [Obara 1989a: 25].

Według Jerzego Obarę kalki są jednostkami językowymi, „które odbijają (w języku B) jakąś właściwość języka A w zakresie: budowy słowotwórczej wyrazów (kalki leksykalne słowotwórcze), ich znaczenia (kalki leksykalne semantyczne), łączenia ze sobą wyrazów w różnego typu związki frazeologiczne (kalki frazeologiczne), powiązań syntaktycznych między wyrazami (kalki składniowe), sposobów wyróżniania pewnych kategorii gramatycznych (kalki morfologiczne)” [Obara 1989b: 194].

W ramach kalk składniowych w polszczyźnie staroobrzędowców rozpatrywane są różne aspekty syntaktyczne, a mianowicie odmienna rekcja czasownika i przyimka, a także konstrukcje z liczebnikiem *dwa*.

### Odmienna rekcja czasownika:

1. przyjeżdżacie w lato, *czekam was* (por. ros. *ждать* kogo?, pol. *czekać* na kogo?),
2. jak chcą *na niego modlić się* to duży grzech popełniają; *modlić się wszystkim świętym* (por. ros. *молиться* na kogo? komu?, pol. *modlić się* do kogo?),
3. *pracować kierownikiem, pracować dyrektorem, pracować instruktorem, pracować kucharką* (por. ros. *работать кем?*, pol. *pracować* jako kto?).

### Odmienna rekcja przyimka:

– składnik *na* + *miejsownik* oznaczający miejsce, np.:

1. *na fabryce* (pracować) 'w fabryce',
2. *na farmozie* (pracować) 'w farmozie' (nazwa zakładu),

- składnik *na* + *miejsownik* oznaczający sposób wykonywania czynności, np.:
  1. *na litewskim języku pisać list* ‘pisać list w języku litewskim’,
  2. *na wszystkich językach, na innym języku* (mówić) ‘we wszystkich językach’,
- składnik *w* + *miejsownik* oznaczający miejsce, np.:
  1. *w Litwie* ‘na Litwie’,
  2. *w Białorusi* ‘na Białorusi’,
- składnik *w* + *dopełniacz* oznaczający przynależność (w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców *u = w*), np.:
  1. *w was* ‘u was’,
  2. *w nas* ‘u nas’,
  3. *w inspektora* ‘u inspektora’,
  4. *w ojca* ‘u ojca’,
  5. *w matki, w stryjka* ‘u matki, u stryjka’,
- składnik *w* + *biernik* oznaczający kierunek do wewnątrz, np.:
  1. *w ten konsul* ‘iść do tego konsulatu’,
  2. *w cerkiew* ‘do cerkwi’,
- składnik *w* + *biernik* oznaczający częstotliwość, powtarzalność, np.:
  1. *w dzień* ‘na dzień, dziennie’ (Profilaktycznie po dwie łyżeczki *w dzień*),
  2. *dwa razy w rok* ‘dwa razy na rok, dwa razy w roku’,
- składnik *za* + *biernik* oznaczający czas trwania, np.:
  1. *za cały post* ‘w ciągu całego postu’,
  2. *za tydzień* ‘w ciągu tygodnia’ (*Za tydzień* to tam dwanaście zębów usunął),
  3. *za tydzień czasu* ‘w ciągu tygodnia’ (*Za tydzień czasu* pobudowali ten dom),
  4. *za dwa dni* ‘w ciągu dwóch dni’ (Nasmażę cały garnek kotletów i zjedzą *za dwa dni* wszystko),
- składniki z ... *do* (pol. *od ... do*) z *dopełniaczem* oznaczające czas trwania, np.:
  1. z *czternastego roku do dwudziestego pierwszego* ‘od czternastego roku do dwudziestego pierwszego’.

Konstrukcje z liczebnikiem *dwa* + *dopełniacz liczby pojedynczej* będące kopiami rosyjskich konstrukcji:

1. *dwa miesiąca*,
2. *dwa Rosjana*,
3. *dwa morga ziemi*,
4. *dwa kilometra*,
5. *dwa bochenka*,
6. *dwa podpiwka*,

7. *dwa raza*,
8. *dwa Niemca*,
9. *dwa chłopca*,
10. *dwa konia*,
11. *dwa takich urzędzenia*.

W polszczyźnie starszego pokolenia staroobrzędowców występują również kalki semantyczne, gramatyczne i frazeologiczne, np.:

1. *uważać* ‘szanować’ (kalka semantyczna): Oni *uważają*, bo ja dobra dla nich, a i oni dobre; Jak to się mówi car nie *uważał* ich (por. ros. *уважать*);
2. *mnie trzeba był garnek* ‘potrzebny był mi garnek’ (kalka gramatyczna): Kompot w takie małe powlewała, bo *mnie trzeba był garnek* do kartofli (konstrukcja wyrażająca potrzebę zaistniała w przeszłości, wzorowana na konstrukcji rosyjskiej *целownik + надо/нужно + czas przeszły być*);
3. *u mnie głowa się kręci* ‘kręci mi się w głowie’ (kalka frazeologiczna) (por. ros. *у меня кружится голова*).

W mowie przedstawicieli starszego pokolenia odnotowano również kilka hybryd. Hybrydy to wyrazy, związki wyrazowe, które mają rodzimo-obcy skład morfemowy. Twory hybrydalne powstają na skutek swoistej kontaminacji elementów polskich z elementami pochodzącymi z ich rosyjskiej gwary [Grek-Pabisowa 1983: 63], np.:

1. *ni u nikogo* ‘u nikogo’ (pol. *u nikogo* + ros. *ни у кого*): Wszystko na kamieniach stawili, fundamentów *ni u nikogo* nie było;
2. *pozgodować* (pol. *pogodzić* + ros. *согласовать*): Coś tam się nie *pozgodow<sup>1</sup>ali* i też staroobrzędowca miała.

Przedstawiony materiał pozwala stwierdzić, że wprowadzanie elementów z gwary rosyjskiej do polszczyzny staroobrzędowców jest żywą tendencją. Elementy rosyjskiej gwary, aczkolwiek występują niekonsekwentnie, odróżniają polszczyznę staroobrzędowców od otaczających ją gwar suwalskich.

## LITERATURA

- Grek-Pabisowa I., 1968, *Rosyjska gwara starowierców w województwach olsztyńskim i białostockim*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Grek-Pabisowa I., 1983, *Zapożyczenia w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w Polsce*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 22, s. 47–64.
- Obara J., 1989a, *Teoretyczne problemy kalkowania*, Wrocław.
- Obara J., 1989b, *Kalki jako jeden z przejawów interferencji językowej*, Rozprawy Slawistyczne 4, Lublin, s. 185–210.
- Zielińska A., 1992, *Rosyjskie elementy leksykalne i fleksyjno-składniowe w polszczyźnie staroobrzędowców zamieszkałych we wsiach Wodзилki i Gabowe Grądy*, [w:] J. Maćkiewicz



- wicz, J. Siatkowski (red.), *Język a kultura. Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, t. 7, Wrocław, s. 111–116.
- Zielińska A., 1994, *Билингвизм старообрядцев в Сувальской области*, [w:] I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, R. Morris (red.), *Skupiska staroobrzędowców w Europie, Azji i Ameryce. Ich miejsce i tradycje we współczesnym świecie*, Warszawa, s. 333–337.
- Zielińska A., 1996, *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*, Warszawa.

LEXICAL AND SYNTACTIC ELEMENTS  
OF THE RUSSIAN DIALECT IN THE POLISH LANGUAGE  
OF THE OLD BELIEVERS FROM GABOWE GRĄDY AND BÓR

SUMMARY

The Old Believers living in Poland are descendants of the Old Believers who did not accept the Patriarch Nikon's reforms in the second half of the 17<sup>th</sup> century. The villages Gabowe Grądy and Bór are the biggest centers of the Old Believers in Poland. As a result of Polish-Russian bilingualism, we can observe not only the influence of Polish on the Russian dialect, but also the influence of the Russian dialect on the Polish of the Old Believers. Some characteristic features of their Polish which result from the influence of the Russian dialect include: borrowings, calques, hybrids and code-switching.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ РУССКОГО ГОВОРА  
В ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ СТАРООБРЯДЦЕВ ИЗ ГАБОВЫХ ГРОНДОВ И БУРА

РЕЗЮМЕ

Старообрядцы проживающие в Польше это потомки поселенцев, которые во второй половине XVII века покидали Россию после реформ Никона. В настоящее время деревни Бур и Габове Гронды являются самыми крупными старообрядческими деревнями в Польше. Их жители употребляют свой русский говор и польский язык попеременно, в зависимости от коммуникативной ситуации и требований коммуникативного партнёра. Для представителей старшего поколения старообрядцев первичным языком является русский говор. На говоре они общаются дома и передают его своим детям. У среднего и младшего поколения польский язык начинает играть бóльшую, чем у старшего роль. Русский говор старообрядцев под влиянием польского языка подвергается гибридизации и его можно даже назвать языком-гибридом. Польское влияние особенно заметно в области лексики (заимствования, кальки,



переключение кода). Оно также наблюдается и в несложных высказываниях. Исследование русского говора и польского языка жителей Габовых Грондов и Бура с 1999 года стало проводиться студентами и аспирантами университета им. Николая Коперника в Торуне под руководством проф. Стефана Гжибовского. В результате польско-русского двуязычия отмечено также влияние русского говора на польский язык старообрядцев, прежде всего в лексике и синтаксисе (заимствования, кальки, гибриды, переключение кода, управление глагола и предлога). Заимствования из русского говора коснулись особенно культуры, традиции, обычаев и религии. Влияние русского говора на польский язык видно не только в речи старшего поколения старообрядцев, также среднего и младшего.

*Słowa kluczowe:* dwujęzyczność, kalka, zapożyczenie językowe, zmiana kodu, kontakt językowy.

*Key words:* bilingualism, calque, borrowing, code-switching, linguistic contact.

*Ключевые слова:* русский говор, билингвизм, заимствования, переключение кодов, языковой контакт.